

0972CH01

प्रकरण १

लोकशाही म्हणजे काय? लोकशाही का?

आढावा

लोकशाही म्हणजे काय? त्याची वैशिष्ट्ये कोणती? हा अध्याय लोकशाहीच्या एका सोप्या व्याख्येवर आधारित आहे. टप्प्याटप्प्याने, आपण या व्याख्येत समाविष्ट असलेल्या संज्ञांचा अर्थ शोधू. लोकशाही स्वरूपाच्या सरकारची किमान वैशिष्ट्ये स्पष्टपणे समजून घेणे हा येथे उद्देश आहे. हा अध्याय वाचल्यानंतर आपल्याला लोकशाही स्वरूपाचे सरकार आणि अ-लोकशाही सरकारमध्ये फरक करता येईल. या अध्यायाच्या शेवटी, आपण या किमान उद्दिष्टाच्या पलीकडे जाऊन लोकशाहीची व्यापक कल्पना मांडतो.

लोकशाही ही आज जगातील सर्वात प्रचलित शासनपद्धती आहे आणि ती अधिकाधिक देशांमध्ये पसरत आहे. पण ते असे का आहे? इतर शासनपद्धतींपेक्षा ते चांगले का आहे? हा दुसरा मोठा प्रश्न आहे जो आपण या प्रकरणात विचारात घेतो.

१.१ लोकशाही म्हणजे काय ?

तुम्ही आधीच वेगवेगळ्या प्रकारच्या सरकारबद्दल वाचले आहे. आतापर्यंतच्या लोकशाहीच्या तुमच्या समजुतीच्या आधारे, काही उदाहरणे देऊन काही सामान्य वैशिष्ट्ये लिहा:

लोकशाही सरकारे
लोकशाही नसलेली सरकारे

लोकशाहीची व्याख्या का करावी?

पुढे जाण्यापूर्वी, आपण प्रथम मेरीच्या एका आक्षेपाची नोंद घेऊया. तिला लोकशाहीची व्याख्या करण्याची ही पद्धत आवडत नाही आणि ती काही मूलभूत प्रश्न विचारू इच्छिते.

तिच्या शिक्षिका माटिल्डा लिंगडोह तिच्या प्रश्नांची उत्तरे देतात, तर इतर वर्गमित्र चर्चेत सामील होतात: आनंदी: मॅडम, मला ही कल्पना आवडत नाही. प्रथम आपण लोकशाहीवर चर्चा करण्यात वेळ घालवतो आणि नंतर आपल्याला लोकशाहीचा अर्थ शोधायचा असतो. तार्किकदृष्ट्या आपण ते उलटे करायला नको होते का? अर्थ आधी यायला नको होता आणि नंतर उदाहरण?

लिंगडोह मॅडम: तुमचा मुद्दा मी समजू शकतो. पण आपण दैनंदिन जीवनात असे तर्क करत नाही. आपण पेन, पाऊस किंवा प्रेम असे शब्द वापरतो. या शब्दांचा वापर करण्यापूर्वी आपण त्यांची व्याख्या होण्याची वाट पाहतो का?
जरा विचार करा, या शब्दांची स्पष्ट व्याख्या आपल्याकडे आहे का? केवळ शब्द वापरल्यानेच आपल्याला त्याचा अर्थ समजतो.

मेरी: पण मग आपल्याला व्याख्यांची गरजच का पडते?

लिंगडोह मॅडम: जेव्हा आपल्याला शब्द वापरण्यात अडचण येते तेव्हाच आपल्याला व्याख्यांची आवश्यकता असते.

आपल्याला पावसाची व्याख्या तेव्हाच हवी असते जेव्हा आपल्याला ती रिमझिम पाऊस किंवा ढगफुटीपासून वेगळी करायची असते. लोकशाहीसाठीही हेच खरे आहे. आपल्याला स्पष्ट व्याख्या फक्त तेव्हाच हवी असते कारण लोक वेगवेगळ्या उद्देशांसाठी त्याचा वापर करतात, कारण वेगवेगळ्या प्रकारच्या सरकारे स्वतःला लोकशाही म्हणतात.

रिबियांग: पण आपल्याला एका व्याख्येवर काम करण्याची गरज का आहे?
दुसऱ्या दिवशी तुम्ही अब्राहम लिंकनचे म्हणणे उद्धृत केले होते: "लोकशाही म्हणजे लोकांचे, लोकांद्वारे आणि लोकांसाठी चालणारे सरकार".

मेघालयात आपण नेहमीच स्वतःवर राज्य केले. हे सर्वांना मान्य आहे. आपल्याला ते बदलण्याची गरज का आहे?

लिंगडोह मॅडम: मी म्हणत नाहीये की आपल्याला ते बदलावे लागेल. मलाही ही व्याख्या खूप सुंदर वाटते.

पण आपण स्वतः विचार केल्याशिवाय हे परिभाषित करण्याचा सर्वोत्तम मार्ग आहे की नाही हे आपल्याला माहित नाही. आपण एखादी गोष्ट केवळ प्रसिद्ध आहे म्हणून स्वीकारू नये, फक्त म्हणून की प्रत्येकजण ती स्वीकारतो म्हणून.

योलांडा: मॅडम, मी काही सुचवू का? आपल्याला कोणतीही व्याख्या शोधण्याची गरज नाही. मी कुठेतरी वाचले आहे की लोकशाही हा शब्द 'डेमोक्राटिया' या ग्रीक शब्दापासून आला आहे. ग्रीकमध्ये 'डेमोस' म्हणजे लोक आणि 'क्रातिया' म्हणजे राज्य. म्हणून लोकशाही म्हणजे लोकांचे राज्य. हाच योग्य अर्थ आहे.

वादविवाद करण्याची गरज कुठे आहे?

लिंगडोह मॅडम: या विषयावर विचार करण्याचा हा एक अतिशय उपयुक्त मार्ग आहे. मी फक्त एवढेच म्हणून की हे नेहमीच काम करत नाही. एकही शब्द त्याच्या मूळशी जोडलेला राहत नाही. फक्त संगणकांचा विचार करा.

सुरुवातीला त्यांचा वापर संगणनासाठी, म्हणजेच गणितातील अतिशय कठीण रकमेची गणना करण्यासाठी केला जात असे.

हे खूप शक्तिशाली कॅल्क्युलेटर होते. पण आजकाल खूप कमी लोक संगणकांचा वापर बेरीज मोजण्यासाठी करतात. ते लिहिण्यासाठी, डिझाइन करण्यासाठी, संगीत ऐकण्यासाठी आणि चित्रपट पाहण्यासाठी त्याचा वापर करतात. शब्द तेच राहतात पण काळानुसार त्यांचा अर्थ बदलू शकतो. अशा परिस्थितीत शब्दाच्या उत्पत्तीकडे पाहणे फारसे उपयुक्त नाही.

मेरी: मॅडम, तर तुम्ही मुळात असे म्हणत आहात की या विषयाबद्दल स्वतः विचार करण्यासाठी कोणताही शॉर्टकट नाही. आपल्याला त्याचा अर्थ विचारात घ्यावा लागेल आणि एक व्याख्या विकसित करावी लागेल.

लिंगडोह मॅडम: तुम्ही बरोबर बोललात. आता आपण पुढे जाऊया.

क्रियाकलाप

चला लिंगडोह मॅडम यांना गांधीयाने घेऊया आणि आपण नेहमी वापरत असलेल्या काही सोप्या शब्दांची अचूक व्याख्या लिहिण्याचा प्रयत्न करूया:
पेन, पाऊस आणि प्रेम. उदाहरणार्थ, पेनची व्याख्या करण्याचा असा काही मार्ग आहे का जो त्याला पेन्सिल, ब्रश, खडू किंवा रंगाच्या रंगापासून स्पष्टपणे वेगळे करतो?

या प्रयत्नातून तुम्ही काय शिकलात?
लोकशाहीचा अर्थ समजून घेण्याबद्दल ते आपल्याला काय शिकवते?

मी एक वेगळी आवृत्ती
ऐकली आहे.

लोकशाही ही लोकांपासून दूर
आहे, लोकांपासून दूर
आहे आणि (जिथे) ते लोकांना
विकत घेतात.

आपण ते का स्वीकारत
नाही?

एक सोपी व्याख्या

चला आपण सरकारांमधील समानता आणि फरकांबद्दलच्या चर्चेकडे परत जाऊया ज्यांना म्हणतात

लोकशाही राजकारण

लोकशाही. सर्व लोकशाहींमध्ये एक सामान्य घटक म्हणजे: सरकार लोकांद्वारे निवडले जाते.

अशाप्रकारे आपण एका सोप्या व्याख्येने सुरुवात करू शकतो: लोकशाही ही सरकारचा एक प्रकार आहे ज्यामध्ये राज्यकर्ते लोकांद्वारे निवडले जातात.

ही एक उपयुक्त सुरुवात आहे. ही व्याख्या आपल्याला लोकशाहीला अशा सरकारच्या स्वरूपापासून वेगळे करण्यास अनुमती देते जे स्पष्टपणे लोकशाहीवादी नाहीत. म्यानमारचे लष्करी शासक जनतेने निवडून दिले नव्हते. ज्यांच्याकडे लष्कराचे नियंत्रण होते तेच देशाचे शासक बनले.

कारण त्यांचा जन्म राजघराण्यात झाला आहे.

ही साथी व्याख्या पुरेशी नाही. ती आपल्याला आठवण करून देते की लोकशाही म्हणजे लोकांचे राज्य. परंतु जर आपण ही व्याख्या अविचारीपणे वापरली तर आपण निवडणूक घेणाऱ्या जवळजवळ प्रत्येक सरकारला लोकशाही म्हणू. ते खूप दिशाभूल करणारे असेल. प्रकरण ३ मध्ये आपल्याला कळेल की, समकालीन जगातील प्रत्येक सरकारला लोकशाही म्हणायचे आहे, जरी ते तसे नसले तरी. म्हणूनच आपल्याला लोकशाही असलेल्या सरकार आणि लोकशाही असल्याचे भासवणाऱ्या सरकारमध्ये काळजीपूर्वक फरक करणे आवश्यक आहे. या व्याख्येतील प्रत्येक शब्द काळजीपूर्वक समजून घेऊन आणि लोकशाहीच्या वैशिष्ट्यांचे स्पेलिंग करून आपण हे करू शकतो.

या निर्णयात लोकांचा काहीही सहभाग नव्हता.

पिनोशेट (चिली) सारखे हुकूमशहा लोक निवडून देत नाहीत. हे राजेशाहीनाही लागू होते. सौदी अरेबियाचे राजे लोकांनी त्यांना निवडून दिले आहे म्हणून राज्य करत नाहीत तर

सरकार.

रिबियांग घरी परतली आणि लोकशाहीवरील काही प्रसिद्ध कोटेशन गोळा केले. यावेळी तिने हे लिहिलेल्या किंवा बोलणाऱ्या लोकांची नावे सांगितली नाहीत. ती तुम्हाला हे वाचून हे विचार किती चांगले किंवा उपयुक्त आहेत यावर भाष्य करायची आहे: **लोकशाही** प्रत्येक माणसाला स्वतःचा अत्याचारी होण्याचा अधिकार देते.

तुम्हाला काय हवे आहे हे सांगितल्यानंतर हुकूमशहांची निवड करणे म्हणजे लोकशाही.

ऐकण्यासाठी.

माणसाची न्यायाची क्षमता लोकशाही शक्य करते, पण माणसाची अन्यायाची प्रवृत्ती लोकशाहीला आवश्यक बनवते.

लोकशाही ही एक अशी पद्धत आहे जी आपल्याला आपल्या पात्रतेपेक्षा चांगले शासन मिळणार नाही याची खात्री देते.

लोकशाहीचे **सर्व** आजार अधिक लोकशाहीने बरे होऊ शकतात.

तपासा
तुमचे
प्रगती

हे व्यंगचित्र इराकमध्ये अमेरिका आणि इतर परदेशी शक्तींच्या उपस्थितीत निवडणुका होत असताना काढले गेले होते. तुम्हाला काय वाटते हे व्यंगचित्र काय म्हणते? 'लोकशाही' असे का लिहिले आहे?

©स्टीफन पेरे, थायलंड, कॅंगल कार्टून्स इंक.

लोकशाही म्हणजे काय ? लोकशाही का ?

१.२ लोकशाहीची वैशिष्ट्ये

आपण एका सोप्या व्याख्येपासून सुरुवात केली आहे की लोकशाही ही सरकारचा एक प्रकार आहे ज्यामध्ये राज्यकर्ते लोकांद्वारे निवडले जातात. यामुळे अनेक प्रश्न उद्भवतात: या व्याख्येत राज्यकर्ते कोण आहेत? कोणत्याही सरकारला लोकशाही म्हणवून घेण्यासाठी कोणते अधिकारी निवडले पाहिजेत? लोकशाहीमध्ये निवडून न आलेले अधिकारी कोणते निर्णय घेऊ शकतात?

लोकशाहीमध्ये काय हवे आहे? की लोकशाही सरकारने काही मर्यादा घालून काम करावे? लोकशाहीसाठी नागरिकांच्या काही अधिकारांचा आदर करणे आवश्यक आहे का?

काही उदाहरणांच्या मदतीने या प्रत्येक प्रश्नाचा विचार करूया.

निवडून आलेल्या नेत्यांचे प्रमुख निर्णय नेते नेते पाकिस्तानमध्ये, जनरल परवेझ मुशर्रफ यांनी ऑक्टोबर

लोकशाही निवडणूक म्हणजे कोणत्या प्रकारची निवडणूक? निवडणूक लोकशाही मानण्यासाठी कोणत्या अटी पूर्ण केल्या पाहिजेत?

१९९९ मध्ये लष्करी उठाव केला. त्यांनी लोकशाही पद्धतीने निवडून आलेले सरकार उलथवून टाकले आणि स्वतःला देशाचे 'मुख्य कार्यकारी' घोषित केले. नंतर त्यांनी त्यांचे पद बदलून राष्ट्रपती केले आणि २००२ मध्ये देशात जनमत चाचणी घेतली ज्यामुळे त्यांना पाच वर्षांची मुदतवाढ मिळाली. पाकिस्तानी मीडिया, मानवाधिकार संघटना आणि लोकशाही कार्यकर्त्यांनी सांगितले की जनमत चाचणी आधारित होती

राज्यकर्त्यांना निवडून देणारे किंवा राज्यकर्ते म्हणून निवडून येणारे लोक कोण आहेत?

यात प्रत्येक नागरिकाचा समान आधारावर समावेश असावा का? लोकशाही काही नागरिकांना हा अधिकार नाकारू शकते का?

शेवटी, लोकशाही म्हणजे कोणत्या प्रकारचे सरकार आहे? निवडून आलेले राज्यकर्ते जे काही करतात ते करू शकतात का?

कार्टून
वाचा.

सीरिया हा पश्चिम आशियातील एक लहान देश आहे. त्या देशात सत्ताधारी बाथ पार्टी आणि त्यांचे काही छोटे मित्र पक्षच परवानगी आहेत. तुम्हाला वाटते का की हे व्यंगचित्र चीन किंवा मेक्सिकोला लागू होऊ शकते? पानांचा मुकुट म्हणजे काय?

लोकशाही म्हणजे काय?

©इमाद हज्जाज, जॉर्डन, कॅंगल कार्टून इंक. 7 जून 2005

हे व्यंगचित्र लॅटिन अमेरिकेच्या संदर्भात काढले आहे. तुम्हाला वाटते का की ते पाकिस्तानच्या परिस्थितीलाही लागू होते? इतर देशांचा विचार करा जिथे हे लागू होऊ शकते?

आपल्या देशातही कधीकधी असे घडते का?

गैरव्यवहार आणि फसवणूक. ऑगस्ट २००२ मध्ये त्यांनी पाकिस्तानच्या संविधानात सुधारणा करणारा 'कायदेशीर चौकट आदेश' जारी केला. या आदेशानुसार, राष्ट्रपती राष्ट्रीय आणि प्रांतीय असेंब्ली बरखास्त करू शकतात. नागरी मंत्रिमंडळाचे काम राष्ट्रीय सुरक्षा परिषदेद्वारे नियंत्रित केले जाते ज्यावर लष्करी अधिकाऱ्यांचे वर्चस्व असते. हा कायदा मंजूर झाल्यानंतर, राष्ट्रीय आणि प्रांतीय असेंब्लीच्या निवडणुका घेण्यात आल्या. त्यामुळे पाकिस्तानमध्ये निवडणुका झाल्या आहेत, निवडून आलेल्या प्रतिनिधींना काही अधिकार आहेत. परंतु अंतिम अधिकार लष्करी अधिकाऱ्यांकडे आणि जनरल मुशरफ यांच्याकडेच होते.

हे सगळं माझ्यासाठी खूप दूरच आहे.

लोकशाही फक्त

राज्यकर्ते आणि सरकारे आहेत का? आपण लोकशाही

वर्गाबद्दल बोलू शकतो का? की लोकशाही कुटुंबाबद्दल?

जनरल मुशरफ यांच्या नेतृत्वाखालील पाकिस्तानला लोकशाही का म्हणता का येत नाही याची अनेक कारणे स्पष्ट आहेत. पण आपण त्यापैकी एका कारणावर लक्ष केंद्रित करूया. आपण असे म्हणू शकतो का की पाकिस्तानमधील राज्यकर्ते लोकांद्वारे निवडले जातात? पूर्णपणे नाही. लोकांनी त्यांचे प्रतिनिधी राष्ट्रीय आणि प्रांतीय असेंब्लीमध्ये निवडले असतील परंतु ते निवडून आलेले प्रतिनिधी खरोखरच लोकशाही नव्हते.

राज्यकर्ते. ते अंतिम निर्णय घेऊ शकत नाहीत. अंतिम निर्णय घेण्याचा अधिकार लष्करी अधिकाऱ्यांकडे आणि जनरल मुशरफकडे होता आणि त्यापैकी कोणीही जनतेने निवडून दिलेले नव्हते. हे अनेक हुकूमशाही आणि राजेशाहीमध्ये घडते. त्यांच्याकडे औपचारिकपणे निवडून आलेली संसद आणि सरकार असते परंतु खरी सत्ता त्यांच्याकडे असते जे निवडून आलेले नसतात.

काही देशांमध्ये, खरी सत्ता स्थानिक पातळीवर निवडून आलेल्या प्रतिनिधींकडे नसून काही बाह्य शक्तींकडे होती. याला लोकांचे राज्य म्हणता येणार नाही.

हे आपल्याला पहिले वैशिष्ट्य देते. लोकशाहीमध्ये अंतिम निर्णय घेण्याची शक्ती लोकांनी निवडून दिलेल्या लोकांकडेच असली पाहिजे.

मुक्त आणि निष्पक्ष निवडणूक स्पर्धा चीनमध्ये, देशाच्या संसदेची निवड

करण्यासाठी दर पाच वर्षांनी

नियमितपणे निवडणुका घेतल्या जातात, ज्याला क्वांग्झो रेनमिन दार्डबियाओ दाहुई (नॅशनल पीपल्स कॉंग्रेस) म्हणतात.

नॅशनल पीपल्स कॉंग्रेसला देशाच्या राष्ट्रपतीची नियुक्ती करण्याचा अधिकार आहे. संपूर्ण चीनमधून निवडून आलेले सुमारे ३,००० सदस्य आहेत. काही सदस्यांची निवड लष्कराकडून केली जाते. निवडणूक लढवण्यापूर्वी, उमेदवाराला चिनी कम्युनिस्ट पक्षाची मान्यता आवश्यक असते. फक्त चिनी कम्युनिस्ट पक्षाचे सदस्य किंवा त्यांच्याशी संलग्न असलेल्या आठ लहान पक्षांनाच २०११ मध्ये झालेल्या निवडणुका लढवण्याची परवानगी होती.

२००२-०३. सरकार नेहमीच कम्युनिस्ट पक्षाकडून स्थापन केले जाते.

१९३० मध्ये स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून, मेक्सिकोमध्ये दर सहा वर्षांनी राष्ट्रपती निवडण्यासाठी निवडणुका होतात. देश कधीही लष्करी किंवा हुकूमशहाच्या राजवटीखाली नव्हता. परंतु २००० पर्यंत प्रत्येक निवडणूक एका व्यक्तीने जिंकली होती.

लोकशाही म्हणजे काय ? लोकशाही का ?

५

पीआरआय (इन्स्टिट्यूशनल रिहोल्यूशनरी पार्टी) नावाचा पक्ष. विरोधी पक्षांनी निवडणुका लढवल्या, पण कधीही जिंकू शकले नाहीत. पीआरआय निवडणुका जिंकण्यासाठी अनेक घाणेरड्या युक्त्या वापरत असल्याचे ज्ञात होते. सरकारी कार्यालयांमध्ये काम करणाऱ्या सर्वांना त्यांच्या पक्षाच्या बैठकांना उपस्थित राहावे लागत असे.

सरकारी शाळांमधील शिक्षक पालकांना पीआरआयला मतदान करण्यास भाग पाडत असत. माध्यमांनी विरोधी राजकीय पक्षांच्या कारवायांकडे केवळ टीका करण्याकडे दुर्लक्ष केले.

कधीकधी शेवटच्या क्षणी मतदान केंद्रे एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी हलवण्यात आली, ज्यामुळे लोकांना मतदान करणे कठीण झाले.

पीआरआयने आपल्या उमेदवारांच्या प्रचारात मोठी रक्कम खर्च केली.

वर वर्णन केलेल्या निवडणुका म्हणजे लोक त्यांचे राज्यकर्ते निवडतात याची उदाहरणे आहेत असे आपण मानावे का? ही उदाहरणे वाचून आपल्याला असे वाटते की आपण ते करू शकत नाही. येथे अनेक समस्या आहेत. चीनमध्ये निवडणुका लोकांना कोणताही गंभीर पर्याय देत नाहीत.

त्यांना सत्ताधारी पक्ष आणि त्यांनी मान्यता दिलेल्या उमेदवारांची निवड करावी लागेल. आपण याला पर्याय म्हणू शकतो का? मेक्सिकन उदाहरणात, लोकांकडे खरोखर पर्याय होता असे वाटत होते परंतु प्रत्यक्षात त्यांच्याकडे पर्याय नव्हता. लोक विरोधात असले तरीही सत्ताधारी पक्षाचा पराभव करणे शक्य नव्हते. या निष्पक्ष निवडणुका नाहीत.

अशाप्रकारे आपण लोकशाहीच्या आपल्या समजूतीमध्ये दुसरे वैशिष्ट्य जोडू शकतो.

कोणत्याही प्रकारच्या निवडणुका घेणे पुरेसे नाही. निवडणुकांनी राजकीय पर्यायांमधून खरा पर्याय उपलब्ध करून दिला पाहिजे. आणि जर लोकांना हवे असेल तर, या पर्यायाचा वापर करून विद्यमान राज्यकर्त्यांना काढून टाकणे शक्य झाले पाहिजे. म्हणून, लोकशाही ही मुक्त आणि निष्पक्ष निवडणुकीवर आधारित असली पाहिजे जिथे सध्या सत्तेत असलेल्यांना पराभवाची शक्यता असते. लोकशाही निवडणुकीबद्दल आपण प्रकरण ३ मध्ये अधिक जाणून घेऊ.

मे 17, 2005, मेक्सिको, कॅग्ले कार्टून्स

एक व्यक्ती, एक व्यक्ती, एक व्यक्ती, एक मत, एक मूल्य एक मूल्य

यापूर्वी, आपण लोकशाहीसाठीचा

संघर्ष सार्वत्रिक प्रौढ मताधिकाराच्या मागणीशी कसा जोडला गेला याबद्दल वाचले.

हे तत्व आता जवळजवळ जगभरात स्वीकारले गेले आहे. तरीही मतदानाचा समान अधिकार नाकारल्याची अनेक उदाहरणे आहेत.

२०१५ पर्यंत सौदी अरेबियामध्ये महिलांना मतदानाचा अधिकार नव्हता.

एस्टोनियाने आपले नागरिकत्व नियम अशा प्रकारे बनवले आहेत की रशियन अल्पसंख्याकांना मतदानाचा अधिकार मिळणे कठीण जाते.

फिजीमध्ये निवडणूक प्रणाली अशी आहे की, मूळ फिजी नागरिकांच्या मतांचे मूल्य भारतीय-फिजी नागरिकांच्या मतापेक्षा जास्त असते.

लोकशाही ही राजकीय समानतेच्या मूलभूत तत्त्वावर आधारित आहे. त्यातून आपल्याला लोकशाहीचे तिसरे वैशिष्ट्य मिळते: लोकशाहीमध्ये, प्रत्येक प्रौढ नागरिकाला एक मत असणे आवश्यक आहे आणि प्रत्येक मताचे एक मूल्य असणे आवश्यक आहे. आपण त्याबद्दल अधिक प्रकरण ३ मध्ये वाचू.

वाचा

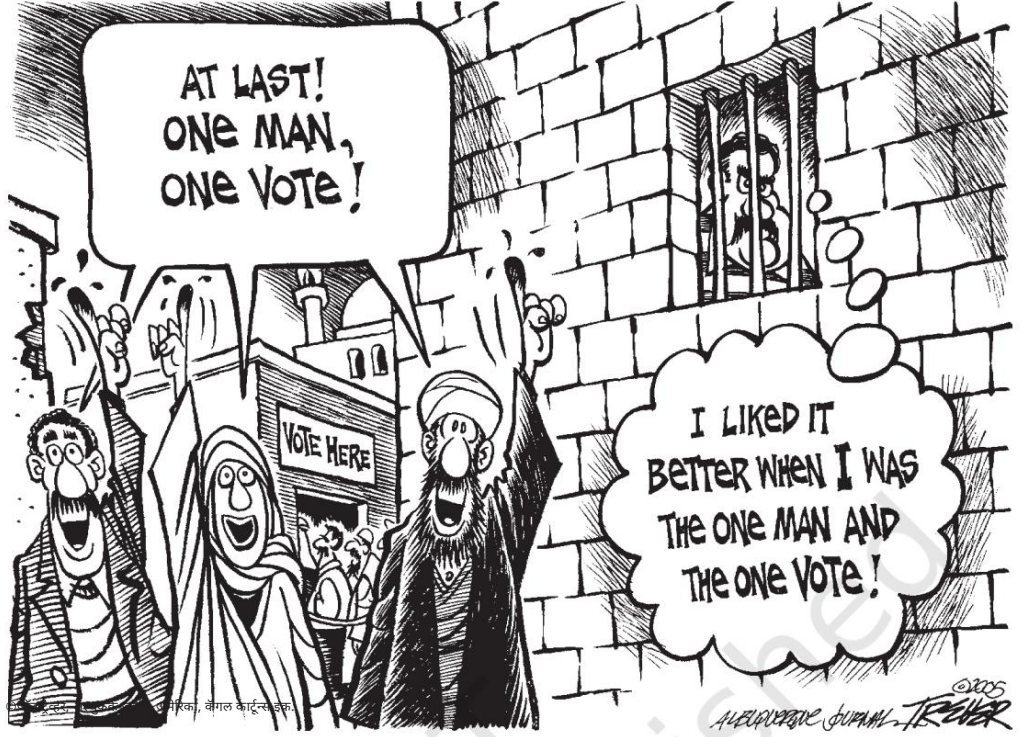
कार्टून

'बिल्डिंग डेमोक्रेसी' असे या कार्टूनचे शीर्षक होते आणि ते पहिल्यांदा लॅटिन अमेरिकन प्रकाशनात प्रकाशित झाले होते. येथे पैशांच्या पिशव्यांचा अर्थ काय आहे? हे कार्टून भारताला लागू करता येईल का?

कार्टून
वाचा.

हे कार्टून सद्दाम हुसेनची राजवट
उलथवून टाकल्यानंतर झालेल्या
इराकी निवडणुकीबद्दल
आहे. त्याला तुरुंगात दाखवण्यात
आले आहे. काय आहे

येथे कार्टूनिस्ट काय
म्हणतोय? या कार्टूनचा संदेश
या प्रकरणातील पहिल्या
कार्टूनशी तुलना करा.

कायदाबद्धपद्धतीचायद्याअधिकारिच्या हक्कांसाठी

हक्कांचा आदर यांचे

राज्य. झिम्बाब्वेने १९८० मध्ये पांढऱ्या अल्पसंख्याक
राजवटीपासून स्वातंत्र्य मिळवले.

तेव्हापासून देशावर स्वातंत्र्यलढ्याचे नेतृत्व करणारा पक्ष, ZANU-PF, राज्य
करत आहे. स्वातंत्र्यानंतर त्यांचे नेते रॉबर्ट मुगाबे यांनी देशावर राज्य केले.

निवडणुका नियमितपणे होत असत आणि नेहमीच ZANU-PF जिंकत असत.
अध्यक्ष मुगाबे लोकप्रिय होते पण निवडणुकीत त्यांनी अन्याय्य पद्धतींचा वापरही
केला. गेल्या काही वर्षांत त्यांच्या सरकारने राष्ट्रपतींचे अधिकार वाढवण्यासाठी
आणि त्यांना कमी जबाबदार बनवण्यासाठी अनेक वेळा संविधान बदलले.
विरोधी पक्षाच्या कार्यकर्त्यांना त्रास देण्यात आला आणि त्यांच्या बैठका
विस्कळीत करण्यात आल्या. सरकारविरुद्ध सार्वजनिक निदर्शने आणि निदर्शने
बेकायदेशीर घोषित करण्यात आली.

झिम्बाब्वेबद्दल का बोलायचे?

आपल्याच देशातील अनेक

भागांमधून असेच अहवाल मी वाचतो.

आपण त्यावर चर्चा का करू नये?

राष्ट्रपतींवर टीका करण्याचा अधिकार मर्यादित करणारा कायदा होता. टेलिव्हिजन
आणि रेडिओ सरकारच्या नियंत्रणाखाली होते आणि फक्त सत्ताधारी पक्षाची

भूमिका देत होते. स्वतंत्र वृत्तपत्रे होती पण

सरकारने त्यांच्या विरोधात गेलेल्या पत्रकारांना त्रास दिला. सरकारने त्यांच्या
विरोधात गेलेल्या काही न्यायालयीन निकालांकडे दुर्लक्ष केले आणि न्यायाधीशांवर
दबाव आणला. २०१७ मध्ये त्यांना पदावरून काढून टाकण्यात आले.

झिम्बाब्वेचे उदाहरण दाखवते की लोकशाहीमध्ये राज्यकर्त्यांची लोकप्रिय
मान्यता आवश्यक आहे, परंतु ती पुरेशी नाही. लोकप्रिय सरकारे अलोकतांत्रिक
असू शकतात. लोकप्रिय नेते हुकूमशाही असू शकतात. जर आपल्याला
लोकशाहीचे मूल्यांकन करायचे असेल तर निवडणुकांकडे पाहणे महत्वाचे आहे.
परंतु निवडणुकांपूर्वी आणि नंतर पाहणे तितकेच महत्वाचे आहे.
निवडणुकीपूर्वीच्या काळात राजकीय विरोधासह सामान्य राजकीय

क्रियाकलापांसाठी पुरेशी जागा असली पाहिजे. यासाठी राज्याने नागरिकांच्या
काही मूलभूत अधिकारांचा आदर केला पाहिजे. त्यांना विचार करण्यास, मते
ठेवण्यास, सार्वजनिकरित्या व्यक्त करण्यास, संघटना स्थापन करण्यास, निषेध
करण्यास आणि इतर राजकीय कृती करण्यास स्वातंत्र्य असले पाहिजे.

कायद्याच्या दृष्टीने सर्वजण समान असले पाहिजेत. हे अधिकार स्वतंत्र
व्यवस्थेद्वारे संरक्षित केले पाहिजेत.

लोकशाही म्हणजे काय ? लोकशाही का ?

७

©एरिक अँली, पायोनिअर प्रेस, यूएस

ज्या न्यायव्यवस्थेचे आदेश सर्वजण पाळतात. आपण या अधिकारांबद्दल अधिक प्रकरण ५ मध्ये वाचू.

त्याचप्रमाणे, निवडणुकीनंतर सरकार कसे चालवायचे यावर काही अटी लागू होतात. लोकशाही सरकार केवळ निवडणूक जिंकली आहे म्हणून त्याला जे काही करायचे आहे ते करू शकत नाही. त्याला काही मूलभूत नियमांचा आदर करावा लागतो. विशेषतः अल्पसंख्याकांना दिलेल्या काही हमींचा आदर करावा लागतो. प्रत्येक मोठा निर्णय अनेक सल्लामसलतीमधून घ्यावा लागतो. प्रत्येक पदाधिकाऱ्याला संविधान आणि कायद्याने दिलेले काही अधिकार आणि जबाबदाऱ्या असतात. यापैकी प्रत्येकजण केवळ लोकांनाच नाही तर इतर स्वतंत्र अधिकाऱ्यांनाही जबाबदार असतो. आपण याबद्दल अधिक प्रकरण ४ मध्ये वाचू.

हे दोन्ही पैलू आपल्याला लोकशाहीचे चौथे आणि अंतिम वैशिष्ट्य देतात: लोकशाही सरकार संवैधानिक कायद्याने आणि नागरिकांच्या हक्कांनी निश्चित केलेल्या मर्यादित राज्य करते.

सारांश व्याख्या सुरुवात आतापर्यंत झालेल्या चर्चेचा सारांश

घेऊया.

आम्ही एका सोप्या व्याख्येने सुरुवात केली की लोकशाही ही सरकारचा एक प्रकार आहे ज्यामध्ये राज्यकर्ते लोकांद्वारे निवडले जातात. आम्हाला आढळले की त्यात वापरल्या जाणाऱ्या काही प्रमुख शब्दांचे स्पष्टीकरण दिल्याशिवाय ही व्याख्या पुरेशी नव्हती. उदाहरणांच्या मालिकेद्वारे आम्ही सरकारचा एक प्रकार म्हणून लोकशाहीची चार वैशिष्ट्ये तयार केली. त्यानुसार, लोकशाही ही सरकारचा एक प्रकार आहे ज्यामध्ये:

जनतेने निवडून दिलेले राज्यकर्ते सर्व प्रमुख निर्णय घेतात; निवडणुका लोकांना सध्याचे राज्यकर्ते बदलण्याची निवड आणि योग्य संधी देतात; ही निवड आणि संधी सर्व लोकांना समान आधारावर उपलब्ध आहे; आणि या निवडीचा वापर संविधानाच्या मूलभूत नियमांनी आणि नागरिकांच्या हक्कांनी मर्यादित सरकारकडे नेतो.

कार्टून
वाचा.

चीन सरकारने 'गुगल' आणि 'याहू' सारख्या लोकप्रिय वेबसाइट्सवर निर्बंध लादून इंटरनेटवरील माहितीचा मुक्त प्रवाह रोखला. रणगाडे आणि निःशस्त्र विद्यार्थ्यांचे चित्र वाचकांना अलिकडच्या चीनी इतिहासातील आणखी एका मोठ्या घटनेची आठवण करून देते. त्या घटनेबद्दल जाणून घ्या.

लोकशाही राजकारण

तपासा
तुमचे
प्रगती

लोकशाहीच्या कार्यक्षमतेची किंवा नाकारण्याची ही पाच उदाहरणे वाचा. वर चर्चा केलेल्या लोकशाहीच्या संबंधित वैशिष्ट्यांशी या प्रत्येकाची जुळणी करा.

उदाहरण:

वैशिष्ट्य

भूतानच्या राजाने जाहीर केले आहे की भविष्यात ते निवडून आलेल्या प्रतिनिधींनी दिलेल्या सल्ल्यानुसार वागतील.

कायद्याचे राज्य

भारतातून स्थलांतरित झालेल्या अनेक तमिळ कामगारांना श्रीलंकेत मतदानाचा अधिकार देण्यात आला नव्हता.

हक्कांचा आदर

राजाने राजकीय मेळावे, निदर्शने आणि रॅलीवर बंदी घातली.

एक व्यक्ती एक मत एक मूल्य

भारतीय सर्वोच्च न्यायालयाने बिहार विधानसभा विसर्जित करणे असंवैधानिक असल्याचे म्हटले.

मुक्त आणि
निष्पक्ष निवडणूक स्पर्धा

बांगलादेशातील राजकीय पक्षांनी निवडणुकीच्या वेळी देशावर तटस्थ सरकारने राज्य करावे यावर एकमत केले आहे.

निवडून आलेल्या नेत्यांनी घेतलेले
प्रमुख निर्णय

१.३ लोकशाही का?

मॅडम लिंगडोह यांच्या वर्गात वाद झाला. त्यांनी लोकशाही म्हणजे काय यावरील मागील भाग शिकवणे संपवले होते आणि विद्यार्थ्यांना विचारले की त्यांना लोकशाही हा सरकारचा सर्वोत्तम प्रकार वाटतो का?

जेनी: काहीही असो, त्याने कसा फरक पडतो?

मुद्दा असा आहे की हे सरकारचे सर्वोत्तम रूप असू शकत नाही. लोकशाही म्हणजे अराजकता, अस्थिरता, भ्रष्टाचार आणि ढोंगीपणा. राजकारणी आपापसात भांडतात. देशाची काळजी कोणाला आहे?

प्रत्येकाला काहीतरी सांगायचे होते.

लोकशाहीच्या गुणांवर चर्चा योलांडा: आपण एका लोकशाही देशात राहतो.

जगभरातील लोकांना लोकशाही हवी आहे. जे देश पूर्वी लोकशाहीवादी नव्हते ते आता लोकशाहीवादी होत आहेत. सर्व महान लोकांनी लोकशाहीबद्दल चांगल्या गोष्टी सांगितल्या आहेत. लोकशाही सर्वोत्तम आहे हे स्पष्ट नाही का? आपल्याला यावर चर्चा करण्याची गरज आहे का?

पोयमन: तर, त्याऐवजी आपल्याकडे काय असायला हवे? ब्रिटिश राजवटीत परत जाऊया? या देशावर राज्य करण्यासाठी काही राजांना आमंत्रित करूया?

रोज: मला माहित नाही. मला वाटतं या देशाला एका मजबूत नेत्याची गरज आहे, ज्याला निवडणुका आणि संसदेची काळजी करण्याची गरज नाही. एका नेत्याकडे सर्व अधिकार असले पाहिजेत. तो देशाच्या हितासाठी जे काही आवश्यक आहे ते करू शकेल. तरच या देशातून भ्रष्टाचार आणि गरिबी दूर होऊ शकते.

मला लिंगडोह मॅडमच्या

वर्गात राहायचे आहे! ते लोकशाही वर्गासारखे वाटते.

नाही का?

टांगकिनी: पण लिंगडोह मॅडम म्हणाल्या होत्या की आपण एखादी गोष्ट फक्त प्रसिद्ध आहे म्हणून स्वीकारू नये, फक्त इतर सर्वजण ती स्वीकारतात म्हणून. हे शक्य नाही का की प्रत्येकजण चुकीच्या मार्गावर जात आहे?

जेनी: हो, खरेतर हा चुकीचा मार्ग आहे. लोकशाहीने आपल्या देशात काय आणले आहे? सात दशकांची लोकशाही आणि देशात खूप गरिबी आहे.

रिबियांग: पण लोकशाहीचा त्याच्याशी काय संबंध? आपण लोकशाहीवादी आहोत म्हणून गरिबी आहे का की लोकशाही असूनही आपल्याकडे गरिबी आहे?

कोणीतरी ओरडले: याला म्हणतात हुकूमशाही!

होई: जर ती व्यक्ती स्वतःसाठी आणि त्याच्या कुटुंबासाठी या सर्व शक्तींचा वापर करू लागली तर? जर तो स्वतः भ्रष्ट असेल तर?

रोज: मी फक्त प्रामाणिक, प्रामाणिक आणि खंबीर नेत्याबद्दल बोलत आहे.

होई: पण ते योग्य नाही. तुम्ही खऱ्या लोकशाहीची तुलना आदर्श हुकूमशाहीशी करत आहात.

आपण आदर्शाची तुलना आदर्शाशी केली पाहिजे, वास्तविकतेची तुलना खऱ्याशी केली पाहिजे. वास्तविक जीवनातील हुकूमशाहांचा इतिहास तपासा. ते सर्वात भ्रष्ट, स्वार्थी आणि क्रूर आहेत. आपल्याला याबद्दल माहितीच मिळत नाही. आणि त्याहूनही वाईट म्हणजे, आपण त्यांच्यापासून सुटकाही मिळवू शकत नाही.

लोकशाही म्हणजे काय ? लोकशाही का ?

९

मॅडम लिंगडोह ही चर्चा उत्सुकतेने ऐकत होत्या. आता त्या आत आल्या: "तुम्हा सर्वांना इतक्या उत्साहाने वाद घालताना पाहून मला आनंद झाला.

कोण बरोबर आहे आणि कोण चूक आहे हे मला माहित नाही. ते तुम्हालाच ठरवायचे आहे.
पण मला वाटले की तुम्ही सर्वजण तुमचे विचार बोलू इच्छिता. जर कोणी तुम्हाला थांबवण्याचा प्रयत्न केला किंवा तुमच्या भावना व्यक्त केल्याबद्दल कोणी तुम्हाला शिक्षा केली तर तुम्हाला खूप वाईट वाटले असेल. लोकशाही नसलेल्या देशात तुम्ही असे करू शकाल का? लोकशाहीसाठी हा एक चांगला युक्तिवाद आहे का?"

लोकशाहीविरुद्ध युक्तिवाद

या संभाषणात लोकशाहीविरुद्ध आपण नेहमीच ऐकत असलेले बहुतेक युक्तिवाद आहेत. चला यापैकी काही युक्तिवादांवर चर्चा करूया: लोकशाहीमध्ये नेते बदलत राहतात. यामुळे अस्थिरता येते.

लोकशाही ही राजकीय स्पर्धा आणि सत्तेच्या खेळाबद्दल आहे. त्यात नैतिकतेला वाव नाही.

लोकशाहीमध्ये इतक्या लोकांचा सल्ला घ्यावा लागतो की त्यामुळे विलंब होतो.

निवडून आलेल्या नेत्यांना जनतेचे हित कळत नाही. त्यामुळे वाईट निर्णय घेतले जातात.

लोकशाही भ्रष्टाचाराला जन्म देते कारण ती निवडणूक स्पर्थेवर आधारित असते.

सामान्य लोकांना त्यांच्यासाठी काय चांगले आहे हे माहित नसते; त्यांनी काहीही ठरवू नये.

लोकशाहीविरुद्ध तुम्हाला आणखी काही युक्तिवाद करता येतील का? यापैकी कोणते युक्तिवाद प्रामुख्याने लोकशाहीला लागू होतात? यापैकी कोणते युक्तिवाद कोणत्याही प्रकारच्या सरकारच्या गैरवापराला लागू होऊ शकतात? यापैकी कोणत्याही तुम्ही सहमत आहात?

स्पष्टपणे, लोकशाही हा सर्व समस्यांवर जादूचा उपाय नाही. आपल्या देशात आणि जगाच्या इतर भागात यामुळे गरिबी संपलेली नाही. सरकारचा एक प्रकार म्हणून लोकशाही फक्त हे सुनिश्चित करते की

लोक स्वतःचे निर्णय स्वतः घेतात.

हे त्यांचे निर्णय चांगले असतील याची हमी देत नाही. लोक चुका करू शकतात. या निर्णयांमध्ये लोकांना सहभागी करून घेतल्याने

निर्णय घेण्यास विलंब होणे. हे देखील खरे आहे की लोकशाहीमुळे नेतृत्वात वारंवार बदल होतात.

कधीकधी यामुळे मोठे निर्णय मागे पडू शकतात आणि सरकारच्या कार्यक्षमतेवर परिणाम होऊ शकतो.

या युक्तिवादांवरून असे दिसून येते की आपल्याला ज्या प्रकारची लोकशाही दिसते ती कदाचित आदर्श सरकार असू शकत नाही.

पण प्रत्यक्ष जीवनात आपल्याला हा प्रश्न भेडसावत नाही. आपल्याला भेडसावणारा खरा प्रश्न वेगळा आहे: लोकशाही ही इतर प्रकारच्या सरकारांपेक्षा चांगली आहे का जी आपल्याला निवडायची आहेत?

लोकशाहीसाठी युक्तिवाद

१९५८-१९६९ चा चीनमधील दुष्काळ हा जगाच्या इतिहासातील सर्वात वाईट दुष्काळ होता. या दुष्काळात जवळजवळ तीन कोटी लोक मृत्युमुखी पडले. त्या काळात भारताची आर्थिक स्थिती चीनपेक्षा फारशी चांगली नव्हती. तरीही चीनसारखा दुष्काळ भारतात पडला नव्हता. अर्थतज्ज्ञांचे मत आहे.

हे व्यंगचित्र ब्राझीलमधील आहे, ज्याला हुकुमशाहीचा दीर्घ अनुभव आहे. त्याचे शीर्षक आहे "हुकुमशाहीची लपलेली बाजू".

हे कार्टून कोणत्या लपलेल्या बाजू दर्शवते? प्रत्येक हुकुमशाहीची एक लपलेली बाजू असणे आवश्यक आहे का? शक्य असल्यास, चिलीमधील पिनोशेट, पोलंडमधील जाझ्झेन्स्की, नायजेरियातील सानी अबाचा आणि फिलीपिन्समधील फर्डिनांड मार्कोस या हुकुमशाहांबद्दल हे शोधा.

कार्टून
वाचा.

©ओस्मानी सिमांका, ब्राझील, कॅगल क

हे दोन्ही देशांमधील वेगवेगळ्या सरकारी धोरणांचा परिणाम होता. भारतात लोकशाही अस्तित्वात असल्याने भारतीय सरकारला अन्नटंचाईला अशा प्रकारे प्रतिसाद देणे भाग पडले जे चीन सरकारने दिले नाही. ते असे नमूद करतात की स्वतंत्र आणि लोकशाही देशात कधीही मोठ्या प्रमाणात दुष्काळ पडला नाही. जर चीनमध्येही बहुपक्षीय निवडणुका असती, विरोधी पक्ष आणि सरकारवर टीका करण्यासाठी प्रेस स्वतंत्र असती, तर दुष्काळात इतके लोक मरण पावले नसते.

हे उदाहरण लोकशाहीला सर्वोत्तम शासनपद्धती का मानले जाते याचे एक कारण समोर आणते.

लोकांच्या गरजा पूर्ण करण्यात लोकशाही ही इतर कोणत्याही प्रकारच्या सरकारपेक्षा चांगली आहे. लोकशाही नसलेले सरकार लोकांच्या गरजा पूर्ण करू शकते आणि करू शकते, परंतु ते सर्व राज्य करणाऱ्या लोकांच्या इच्छेवर अवलंबून असते. जर राज्यकर्त्यांना नको असेल तर त्यांना लोकांच्या इच्छेनुसार वागण्याची गरज नाही.

लोकशाहीसाठी राज्यकर्त्यांनी लोकांच्या गरजा पूर्ण केल्या पाहिजेत. लोकशाही सरकार हे एक चांगले सरकार असते कारण ते अधिक जबाबदार सरकार असते.

जर भारत नसता तर काय झाले असते?

लोकशाही?
आपण एक राष्ट्र म्हणून एकत्र राहू शकलो असतो का?

लोकशाही कोणत्याही गैर-लोकशाही सरकारपेक्षा चांगले निर्णय घेण्याचे आणखी एक कारण आहे. लोकशाही ही सल्लामसलत आणि चर्चेवर आधारित असते. लोकशाही निर्णयात नेहमीच अनेक व्यक्ती, चर्चा आणि बैठका असतात. जेव्हा अनेक लोक एकत्र येतात तेव्हा ते कोणत्याही निर्णयातील संभाव्य चुका दाखवू शकतात. यासाठी वेळ लागतो. परंतु महत्वाच्या निर्णयांवर वेळ काढण्याचा एक मोठा फायदा आहे. यामुळे अविचारी किंवा बेजबाबदार निर्णय घेण्याची शक्यता कमी होते. अशा प्रकारे लोकशाही निर्णय घेण्याची गुणवत्ता सुधारते.

हे तिसऱ्या युक्तिवादाशी संबंधित आहे. लोकशाही मतभेद आणि संघर्षांना तोंड देण्यासाठी एक पद्धत प्रदान करते. कोणत्याही समाजात लोकांमध्ये मतभेद आणि हितसंबंध असणे साहजिक आहे. आपल्यासारख्या देशात हे मतभेद विशेषतः तीव्र आहेत जिथे आश्चर्यकारक सामाजिक विविधता आहे. लोक वेगवेगळ्या प्रदेशांचे आहेत, वेगवेगळ्या भाषा बोलतात, वेगवेगळ्या धर्माचे पालन करतात आणि वेगवेगळ्या जाती आहेत. ते जगाकडे खूप वेगळ्या पद्धतीने पाहतात आणि त्यांच्या आवडीनिवडी वेगवेगळ्या असतात. एका गटाच्या आवडीनिवडी दुसऱ्या गटाच्या आवडीनिवडीशी टक्कर घेऊ शकतात. आपण असा संघर्ष कसा सोडवू शकतो? क्रूर शक्तीने संघर्ष सोडवता येतो. जो गट अधिक शक्तिशाली असेल तो त्याच्या अटी ठरवेल आणि इतरांना त्या स्वीकाराव्या लागतील. परंतु त्यामुळे असंतोष आणि दुःख निर्माण होईल.

अशा प्रकारे वेगवेगळे गट जास्त काळ एकत्र राहू शकणार नाहीत.

या समस्येवर लोकशाही हा एकमेव शांततापूर्ण उपाय प्रदान करतो. लोकशाहीमध्ये कोणीही कायमचा विजेता नसतो. कोणीही कायमचा पराभूत नसतो.

वेगवेगळे गट एकमेकांसोबत शांततेने राहू शकतात. भारतासारख्या विविधतेने नटलेल्या देशात, लोकशाही आपल्या देशाला एकत्र ठेवते.

हे तीन युक्तिवाद लोकशाहीचा सरकार आणि सामाजिक जीवनाच्या गुणवत्तेवर होणाऱ्या परिणामांबद्दल होते.

पण लोकशाहीचा सर्वात मजबूत युक्तिवाद हा लोकशाही सरकारवर काय परिणाम करते याबद्दल नाही.

लोकशाही नागरिकांसाठी काय करते याबद्दल आहे. जरी लोकशाही चांगले निर्णय आणि जबाबदार सरकार आणत नसली तरी, ती इतर प्रकारच्या सरकारपेक्षा चांगली आहे. लोकशाही नागरिकांचा सन्मान वाढवते. आपण वर चर्चा केल्याप्रमाणे, लोकशाही राजकीय समानतेच्या तत्वावर आधारित आहे, हे ओळखण्यावर की

लोकशाही म्हणजे काय ? लोकशाही का ?

११

सर्वात गरीब आणि कमी शिक्षित व्यक्तीचा दर्जा श्रीमंत आणि सुशिक्षित व्यक्तीइतकाच असतो. लोक शासकाचे प्रजा नसतात, ते स्वतः शासक असतात. ते चुका करतात तरीही ते त्यांच्या वर्तनासाठी जबाबदार असतात.

राज्यकर्त्यांना त्यांचे निर्णय बदलावे लागतात, नाहीतर राज्यकर्ते बदलता येतात. लोकशाही नसलेल्या सरकारमध्ये हे घडू शकत नाही.

शेवटी, लोकशाही ही इतर प्रकारच्या सरकारापेक्षा चांगली आहे कारण ती आपल्याला स्वतःच्या चुका सुधारण्याची परवानगी देते. जसे आपण वर पाहिले, लोकशाहीमध्ये चुका होणार नाहीत याची हमी नाही. कोणत्याही प्रकारचे सरकार अशी हमी देऊ शकत नाही. लोकशाहीमध्ये फायदा असा आहे की अशा चुका जास्त काळ लपवता येत नाहीत. या चुकांवर सार्वजनिक चर्चेसाठी जागा आहे. आणि सुधारण्यासाठी जागा आहे. एकतर

थोडक्यात सांगायचे तर, लोकशाही आपल्याला सर्वकाही मिळवून देऊ शकत नाही आणि ती सर्व समस्यांवर उपाय नाही. परंतु आपल्याला माहित असलेल्या इतर कोणत्याही पर्यायांपेक्षा ती स्पष्टपणे चांगली आहे. ती चांगल्या निर्णयाच्या चांगल्या संधी देते, ती लोकांच्या स्वतःच्या इच्छेचा आदर करण्याची शक्यता असते आणि वेगवेगळ्या प्रकारच्या लोकांना एकत्र राहण्याची परवानगी देते. जरी ती यापैकी काही गोष्टी करण्यात अयशस्वी झाली तरीही, ती तिच्या चुका सुधारण्याचा मार्ग देते आणि सर्व नागरिकांना अधिक सन्मान देते. म्हणूनच लोकशाहीला सर्वोत्तम स्वरूप मानले जाते.

हे व्यंगचित्र कॅनडामध्ये

२००४ च्या संसदीय निवडणुकीच्या

अगदी आधी प्रकाशित

झाले होते.

व्यंगचित्रकारासह सर्वांनाच

लिबरल पक्ष पुन्हा

एकदा जिंकेल अशी अपेक्षा

होती. निकाल आले तेव्हा

लिबरल पक्ष निवडणुकीत

हरला. हे व्यंगचित्र

लोकशाहीविरुद्ध आहे की

लोकशाहीसाठी आहे?

सरकार.

कार्टून
वाचा.

©कॅम कार्टो, द ओटावा सिटीझन, कॅनडा, कॅगल कार्टून्स इंक. ३० मे २००४.

राजेश आणि मुझफ्फर यांनी एक लेख वाचला. त्यात असे दिसून आले की कोणत्याही लोकशाहीने दुसऱ्या लोकशाहीशी कधीही युद्ध केलेले नाही. युद्धे तेव्हाच होतात जेव्हा दोन सरकारांपैकी एक अलोकतांत्रिक असते. लेखात म्हटले आहे की ही लोकशाहीची एक मोठी उपलब्धी आहे. निबंध वाचल्यानंतर, राजेश आणि मुझफ्फर यांच्या वेगवेगळ्या प्रतिक्रिया होत्या. राजेश म्हणाले की लोकशाहीसाठी हा चांगला युक्तिवाद नव्हता. हा फक्त संधीचा प्रश्न होता.

भविष्यात लोकशाहीमध्ये युद्धे होण्याची शक्यता आहे. मुझफ्फर म्हणाले की ही संधीची बाब असू शकत नाही. लोकशाही अशा प्रकारे निर्णय घेते की त्यामुळे युद्धाची शक्यता कमी होते. तुम्ही दोन्हीपैकी कोणत्या भूमिकेशी सहमत आहात आणि का?

तपासा
तुमचे
प्रगती

आरके लक्ष्मण यांचे हे प्रसिद्ध

व्यंगचित्र स्वातंत्र्याच्या

पन्नास वर्षांच्या उत्सवांवर

भाष्य करते. भितीवरील किती

प्रतिमा तुम्हाला

ओळखता येतात?

या कार्टूनमधील सामान्य

माणसासारखेच अनेक सामान्य

लोकांना वाटते का?

१.४ लोकशाहीचे व्यापक अर्थ

या प्रकरणात आपण लोकशाहीचा अर्थ मर्यादित आणि वर्णनात्मक अर्थाने विचारात घेतला आहे. आपण लोकशाहीला सरकारचे एक रूप म्हणून समजून घेतले आहे. लोकशाहीची व्याख्या करण्याची ही पद्धत आपल्याला लोकशाहीमध्ये असायला हवे अशा किमान वैशिष्ट्यांचा स्पष्ट संच ओळखण्यास मदत करते. आपल्या काळात लोकशाहीचे सर्वात सामान्य स्वरूप म्हणजे प्रातिनिधिक लोकशाही. तुम्ही मागील वर्गात याबद्दल वाचले असेलच. ज्या देशांमध्ये आपण लोकशाही म्हणतो, तेथे सर्व लोक राज्य करत नाहीत. बहुमताला सर्व लोकांच्या वतीने निर्णय घेण्याची परवानगी आहे.

त्यांच्या निवडून आलेल्या प्रतिनिधींद्वारे.

हे आवश्यक झाले कारण:

आधुनिक लोकशाहीमध्ये असे समाविष्ट आहे

एकत्र बसून सामूहिक निर्णय घेणे त्यांच्यासाठी शारीरिकदृष्ट्या अशक्य आहे.

जरी ते शक्य झाले तरी, नागरिकांकडे सर्व निर्णयांमध्ये भाग घेण्यासाठी वेळ, इच्छा किंवा कौशल्य नाहीत.

यामुळे आपल्याला लोकशाहीची स्पष्ट पण किमान समज मिळते. ही स्पष्टता आपल्याला लोकशाही आणि गैर-लोकशाहीमध्ये फरक करण्यास मदत करते.

पण ते आपल्याला लोकशाही आणि चांगली लोकशाही यात फरक करू देत नाही. ते करत नाही

बहुसंख्य लोकही थेट राज्य करत नाहीत. बहुसंख्य लोक राज्य करतात

वाचा

कार्टून

© आरके लक्ष्मण, द टाईम्स ऑफ इंडिया

लोकशाही म्हणजे काय ? लोकशाही का ?

१३

सरकारच्या पलीकडे लोकशाहीचे कार्य आपल्याला पाहण्याची परवानगी द्या.
यासाठी आपल्याला लोकशाहीच्या व्यापक अर्थाकडे वळावे लागेल.

कधीकधी आपण सरकार व्यतिरिक्त इतर संस्थांसाठी लोकशाहीचा वापर करतो. फक्त ही विधाने वाचा:

"आम्ही एक अतिशय लोकशाही कुटुंब आहोत.

जेव्हा जेव्हा निर्णय घ्यायचा असतो तेव्हा आपण सर्वजण बसतो आणि एका निर्णयावर पोहोचतो

एकमत. माझे मत माझ्या वडिलांइतकेच महत्त्वाचे आहे."

"मला असे शिक्षक आवडत नाहीत जे विद्यार्थ्यांना वर्गात बोलू देत नाहीत आणि प्रश्न विचारू देत नाहीत. मला लोकशाही स्वभावाचे शिक्षक हवे आहेत."

"या पक्षात एक नेता आणि त्याचे कुटुंबीय सर्वकाही ठरवतात. ते लोकशाहीबद्दल कसे बोलू शकतात?"

लोकशाही हा शब्द वापरण्याचे हे मार्ग निर्णय घेण्याच्या पद्धतीच्या मूळ अर्थाशी संबंधित आहेत. लोकशाही निर्णयात त्या निर्णयामुळे प्रभावित झालेल्या सर्व लोकांशी सल्लामसलत आणि त्यांची संमती असते. जे शक्तिशाली नाहीत त्यांना निर्णय घेण्यामध्ये शक्तिशाली लोकांइतकेच मत असते. हे सरकार, कुटुंब किंवा इतर कोणत्याही संघटनेला लागू होऊ शकते. अशाप्रकारे लोकशाही हे एक तत्व आहे जे जीवनाच्या कोणत्याही क्षेत्रात लागू केले जाऊ शकते.

कधीकधी आपण लोकशाही हा शब्द कोणत्याही विद्यमान सरकारचे वर्णन करण्यासाठी वापरत नाही तर एक आदर्श मानक स्थापित करण्यासाठी वापरतो जो सर्व लोकांशी बसण्याचे ध्येय ठेवले पाहिजे:

"या देशात खरी लोकशाही तेव्हाच येईल जेव्हा कोणीही उपाशी झोपणार नाही."

"लोकशाहीमध्ये प्रत्येक नागरिकाला निर्णय प्रक्रियेत समान भूमिका बजावता आली पाहिजे. यासाठी तुम्हाला फक्त मतदानाचा समान अधिकार आवश्यक नाही. प्रत्येक नागरिकाला समान माहिती, मूलभूत शिक्षण, समान संसाधने आणि भरपूर वचनबद्धता असणे आवश्यक आहे."

जर आपण या आदर्शांना गांभीर्याने घेतले तर जगातील कोणताही देश लोकशाही नाही. तरीही लोकशाहीला आदर्श म्हणून समजून घेतल्याने आपल्याला लोकशाहीला आपण का महत्त्व देतो याची आठवण होते. हे आपल्याला विद्यमान लोकशाहीचे मूल्यांकन करण्यास आणि तिच्या कमकुवतपणा ओळखण्यास सक्षम करते. हे आपल्याला किमान लोकशाही आणि चांगली लोकशाही यांच्यात फरक करण्यास मदत करते.

माझ्या गावात ग्रामसभा कधीच होत नाही. ते लोकशाही आहे का?

या पुस्तकात आपण लोकशाहीच्या या विस्तारित कल्पनेवर जास्त चर्चा करत नाही. येथे आपण सरकारचा एक प्रकार म्हणून लोकशाहीच्या काही प्रमुख संस्थात्मक वैशिष्ट्यांवर लक्ष केंद्रित करतो.

पुढच्या वर्षी तुम्ही लोकशाही समाजाबद्दल आणि आपल्या लोकशाहीचे मूल्यांकन करण्याच्या पद्धतीबद्दल अधिक वाचू शकाल. या टप्प्यावर आपल्याला फक्त हे लक्षात ठेवण्याची गरज आहे की लोकशाही जीवनाच्या अनेक क्षेत्रांना लागू होऊ शकते आणि लोकशाही अनेक रूपे घेऊ शकते. समान आधारावर सल्लामसलत करण्याचे मूलभूत तत्व स्वीकारले तर लोकशाही पद्धतीने निर्णय घेण्याचे विविध मार्ग असू शकतात. आजच्या जगात लोकशाहीचा सर्वात सामान्य प्रकार म्हणजे लोकांनी निवडून दिलेल्या प्रतिनिधीद्वारे शासन करणे. आपण प्रकरण ३ मध्ये याबद्दल अधिक वाचू. परंतु जर समुदाय लहान असेल तर लोकशाही निर्णय घेण्याचे इतर मार्ग असू शकतात. सर्व लोक एकत्र बसून थेट निर्णय घेऊ शकतात. गावात ग्रामसभा अशा प्रकारे काम करत असावी. निर्णय घेण्याच्या इतर काही लोकशाही पद्धती तुम्हाला आठवतात का?

क्रियाकलाप

तुमच्या विधानसभा मतदारसंघातील आणि तुमच्या संसदीय मतदारसंघातील एकूण पात्र मतदारांची संख्या शोधा. तुमच्या क्षेत्रातील सर्वात मोठ्या स्टेडियममध्ये किती लोक बसू शकतात ते शोधा. तुमच्या संसदीय किंवा विधानसभा मतदारसंघातील सर्व मतदारांना एकत्र बसून अर्थपूर्ण चर्चा करणे शक्य आहे का?

याचा अर्थ असा की कोणताही देश परिपूर्ण लोकशाही नाही. या प्रकरणात आपण ज्या लोकशाहीची वैशिष्ट्ये चर्चा केली आहेत ती फक्त किमान अटी प्रदान करतात

लोकशाही. त्यामुळे ती आदर्श लोकशाही बनत नाही. प्रत्येक लोकशाहीला लोकशाही निर्णय घेण्याच्या आदर्शाना साकार करण्याचा प्रयत्न करावा लागतो. हे एकदाच साध्य करता येत नाही. यासाठी लोकशाही निर्णय घेण्याच्या पद्धती जतन करण्यासाठी आणि बळकट करण्यासाठी सतत प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. नागरिक म्हणून आपण जे करतो ते फरक करू शकते

लोकशाहीची कमकुवतता: देशाचे भवितव्य केवळ राज्यकर्ते काय करतात यावर अवलंबून नाही, तर मुख्यतः आपण नागरिक म्हणून काय करतो यावर अवलंबून असते.

हेच लोकशाहीला इतर सरकारांपेक्षा वेगळे करते.

राजेशाही, हुकूमशाही किंवा एक-पक्षीय राजवटीसारख्या इतर प्रकारच्या सरकारांमध्ये सर्व नागरिकांना राजकारणात भाग घेण्याची आवश्यकता नसते. खरं तर, बहुतेक गैर-लोकशाही सरकारांना नागरिकांना राजकारणात भाग घेऊ नये असे वाटते. परंतु लोकशाही सर्व नागरिकांच्या सक्रिय राजकीय सहभागावर अवलंबून असते. म्हणूनच लोकशाहीचा अभ्यास लोकशाही राजकारणावर केंद्रित केला पाहिजे.

आपल्या देशाला कमी-अधिक प्रमाणात लोकशाही बनवत आहे. हीच ताकद आहे आणि

व्यायाम

१ येथे चार देशांबद्दल काही माहिती आहे. यावर आधारित

माहिती, तुम्ही या प्रत्येक देशाचे वर्गीकरण कसे कराल. या प्रत्येकाविरुद्ध 'लोकशाही', 'अलोकशाही' किंवा 'खात्री नाही' असे लिहा. **a** देश A: देशाचा अधिकृत धर्म स्वीकारत नसलेले लोक

मतदानाचा अधिकार नाही.

b देश B: गेल्या काही काळापासून हाच पक्ष निवडणुका जिंकत आहे.

वीस वर्षे. **क** देश क: गेल्या

तीन निवडणुकांमध्ये सत्ताधारी पक्षाचा पराभव झाला आहे. **क** देश ड: स्वतंत्र निवडणूक आयोग नाही.

२ येथे चार देशांबद्दल काही माहिती आहे. या माहितीच्या आधारे, तुम्ही या प्रत्येक देशाचे वर्गीकरण कसे कराल. या प्रत्येकाच्या विरुद्ध 'लोकशाही', 'अलोकशाही'

किंवा 'खात्री नाही' असे लिहा. **a** देश P: संसद सैन्याबद्दल कायदा करू शकत नाही.

लष्करप्रमुखांच्या संमतीशिवाय.

b देश प्रश्न: संसद न्यायपालिकेचे अधिकार कमी करणारा कायदा करू शकत नाही. **c** देश आर: देशाचे नेते त्यांच्या शेजारील देशाची परवानगी

घेतल्याशिवाय दुसऱ्या देशाशी

कोणताही करार करू शकत नाहीत.

d देश S: देशाविषयीचे सर्व प्रमुख आर्थिक निर्णय मध्यवर्ती बँकेचे अधिकारी घेतात जे मंत्री बदलू शकत नाहीत.

३ लोकशाहीच्या बाजूने यापैकी कोणता युक्तिवाद चांगला नाही? का?

a लोकशाहीमध्ये लोकांना स्वातंत्र्य आणि समानता वाटते. **b** लोकशाही इतरांपेक्षा चांगल्या

प्रकारे संघर्ष सोडवते. **c** लोकशाही सरकार लोकांना अधिक जबाबदार असते. **d** लोकशाही इतरांपेक्षा अधिक समृद्ध असते.

लोकशाही म्हणजे काय ? लोकशाही का ?

१५

४ या प्रत्येक विधानात एक लोकशाही आणि एक अलोकतांत्रिक आहे

घटक. प्रत्येक विधानासाठी दोन्ही स्वतंत्रपणे लिहा. **a** एका मंत्र्यांनी सांगितले की जागतिक व्यापार संघटनेने (WTO)

ठरवलेल्या नियमांचे पालन करण्यासाठी संसदेने काही कायदे मंजूर करावे लागतात. **b** निवडणूक आयोगाने एका मतदारसंघात पुन्हा मतदान घेण्याचे आदेश दिले.

जिथे मोठ्या प्रमाणात हेराफेरी झाल्याची तक्रार आली.

c संसदेत महिलांचे प्रतिनिधित्व जेमतेम १० टक्क्यांपर्यंत पोहोचले आहे. यामुळे महिला संघटनांनी महिलांसाठी एक तृतीयांश जागांची मागणी केली.

५ यापैकी कोणते कारण कमी आहे असा युक्तिवाद करण्यासाठी वैध नाही?

लोकशाही देशात दुष्काळ पडण्याची शक्यता आहे का? **a** विरोधी पक्ष उपासमार आणि

उपासमारीकडे लक्ष वेधू शकतात. **b** मुक्त प्रेस विविध भागांमध्ये दुष्काळाने ग्रस्त असल्याचे वृत्त देऊ शकते.

देश.

c सरकारला पुढील निवडणुकीत पराभवाची भीती वाटते. **d** लोकांना कोणत्याही धर्मावर विश्वास ठेवण्यास आणि त्याचे पालन करण्यास स्वातंत्र्य आहे.

६ जिल्ह्यात अशी ४० गावे आहेत जिथे सरकारने पिण्याच्या पाण्याची कोणतीही व्यवस्था केलेली नाही. या गावकऱ्यांनी भेट घेतली आणि सरकारला त्यांच्या गरजा पूर्ण करण्यास भाग पाडण्याच्या अनेक पद्धतींवर विचार केला.

यापैकी कोणती पद्धत लोकशाही नाही? **a** पाणी हा जीवनाच्या हक्काचा भाग आहे असा

दावा करून न्यायालयात खटला दाखल करणे. **b** सर्व पक्षांना संदेश देण्यासाठी पुढील निवडणुकांवर बहिष्कार टाकणे. **c** सरकारच्या धोरणांविरुद्ध जाहीर सभा आयोजित करणे. **d** पाणी मिळविण्यासाठी सरकारी अधिकाऱ्यांना पैसे देणे.

७ लोकशाहीविरुद्धच्या खालील युक्तिवादांना उत्तर लिहा:

a सैन्य ही देशातील सर्वात शिस्तबद्ध आणि भ्रष्टाचारमुक्त संघटना आहे. म्हणून सैन्याने देशावर राज्य केले पाहिजे. **b** बहुसंख्य लोकांचे राज्य म्हणजे अज्ञानी लोकांचे राज्य. आपल्याला ज्ञानी लोकांचे राज्य हवे आहे, जरी ते कमी संख्येने असले तरी. **c** जर आपल्याला धार्मिक नेत्यांनी आध्यात्मिक बाबींमध्ये मार्गदर्शन करावे असे वाटत असेल, तर त्यांना राजकारणातही मार्गदर्शन करण्यासाठी का आमंत्रित करू नये. देशावर धार्मिक नेत्यांचे राज्य असले पाहिजे.

८ खालील विधाने लोकशाही मूल्याशी सुसंगत आहेत का? का? **एका** वडिलांकडून मुलीला: मला तुमच्या लग्नाबद्दल तुमचे मत ऐकायचे नाही. आमच्या कुटुंबात मुले पालकांनी सांगितल्याप्रमाणे लग्न करतात.

b शिक्षक विद्यार्थ्याला: वर्गात प्रश्न विचारून माझी एकाग्रता बिघडू नका. **c** कर्मचारी अधिकाऱ्याला: कायदानुसार आमचे कामाचे तास कमी केले पाहिजेत.

९ एखाद्या देशाबद्दल खालील तथ्ये विचारात घ्या आणि तुम्ही असे कराल का ते ठरवा
याला लोकशाही म्हणा. तुमच्या निर्णयाचे समर्थन करण्यासाठी कारणे द्या.

व्यायाम

देशातील सर्व नागरिकांना मतदानाचा अधिकार आहे. निवडणुका **होतात** नियमितपणे.

b देशाने आंतरराष्ट्रीय संस्थांकडून कर्ज घेतले. कर्ज देण्याची एक अट अशी होती की सरकार शिक्षण आणि आरोग्यावरील खर्च कमी करेल.

c लोक सातपेक्षा जास्त भाषा बोलतात परंतु शिक्षण फक्त एकाच भाषेत उपलब्ध आहे, ती भाषा त्या देशातील ५२ टक्के लोक बोलतात.

d या धोरणांना विरोध करण्यासाठी अनेक संघटनांनी देशात शांततापूर्ण निदर्शने आणि देशव्यापी संपाचे आवाहन केले आहे.

सरकारने या नेत्यांना अटक केली आहे.

देशातील रेडिओ आणि टेलिव्हिजन सरकारच्या मालकीचे आहेत. सरकारच्या धोरणांबद्दल आणि निषेधांबद्दल कोणतीही बातमी प्रकाशित करण्यासाठी सर्व वृत्तपत्रांना सरकारची परवानगी घ्यावी लागते .

१० २००४ मध्ये अमेरिकेत प्रकाशित झालेल्या एका अहवालात त्या देशातील वाढत्या असमानतेकडे लक्ष वेधण्यात आले. उत्पन्नातील असमानता लोकशाहीतील लोकांच्या सहभागातून दिसून आली. त्यामुळे सरकारने घेतलेल्या निर्णयांवर प्रभाव पाडण्याच्या त्यांच्या क्षमतेवरही परिणाम झाला. अहवालात असे अधोरेखित करण्यात आले की: जर एका सरासरी कृष्णवर्णीय कुटुंबाचे उत्पन्न १०० डॉलर्स असते तर सरासरी श्वेतवर्णीय कुटुंबाचे उत्पन्न १६२ डॉलर्स असते. एका श्वेतवर्णीय कुटुंबाकडे सरासरी कृष्णवर्णीय कुटुंबापेक्षा बारा पट जास्त संपत्ती असते.

राष्ट्रपती निवडणुकीत '७५,००० डॉलर्सपेक्षा जास्त उत्पन्न असलेल्या कुटुंबातील १० पैकी ९ जणांनी मतदान केले आहे. उत्पन्नाच्या बाबतीत हे लोक लोकसंख्येच्या वरच्या २०% लोकांमध्ये आहेत. दुसरीकडे १५,००० डॉलर्सपेक्षा कमी उत्पन्न असलेल्या कुटुंबातील १० पैकी फक्त ५ जणांनी मतदान केले आहे. उत्पन्नाच्या बाबतीत ते लोकसंख्येच्या खालच्या २०% लोकांमध्ये आहेत.

राजकीय पक्षांना मिळणारा सुमारे ९५% वाटा श्रीमंतांकडून येतो. यामुळे त्यांना त्यांचे मत आणि चिंता व्यक्त करण्याची संधी मिळते, जी बहुतेक नागरिकांना उपलब्ध नसते.

गरीब घटक राजकारणात कमी भाग घेत असल्याने, सरकार त्यांच्या चिंता ऐकत नाही - गरिबीतून बाहेर पडणे, त्यांना नोकरी, शिक्षण, आरोग्य सेवा आणि घरे मिळवून देणे. राजकारणी बहुतेकदा व्यावसायिक आणि श्रीमंतांच्या चिंता ऐकतात.

या अहवालात दिलेल्या माहितीचा वापर करून, परंतु भारतातील उदाहरणे वापरून 'लोकशाही आणि गरिबी' या विषयावर निबंध लिहा.

बहुतेक वर्तमानपत्रांचे एक संपादकीय पृष्ठ असते. त्या पानावर वर्तमानपत्र चालू घडामोडींबद्दल स्वतःची मते प्रकाशित करते. इतर लेखक आणि विचारवंतांचे विचार आणि वाचकांनी लिहिलेली पत्रे देखील प्रकाशित करते. एका महिन्यासाठी कोणत्याही एका वर्तमानपत्राचे अनुसरण करा आणि त्या पृष्ठावर लोकशाहीशी संबंधित संपादकीय, लेख आणि पत्रे गोळा करा.

त्यांना खालील श्रेणींमध्ये वर्गीकृत करा:

- लोकशाहीचे संवैधानिक आणि कायदेशीर पैलू
- नागरिकांचे हक्क
- निवडणूक आणि पक्षीय राजकारण
- लोकशाहीची टीका

लोकशाही म्हणजे काय ? लोकशाही का ?

१७